

A traditional Orthodox icon of Christ Pantocrator. Christ is depicted with long, wavy, golden-brown hair and a beard, looking directly at the viewer with a solemn expression. He wears a dark, patterned garment. The background is a textured, golden-yellow surface.

ICOANA
ÎN TRADIȚIA
ORTODOXĂ

Pr. Stéphane Bigham

PR. STÉPHANE BIGHAM

ICOANA ÎN TRADIȚIA ORTODOXĂ

Traducere de

DIANA PREDA ȘI CORNEL APOSTOL

Theosis

2016

5. Scrisoarea lui Epifanie cel Înțelept despre Teofan Grecul	197
6. Viața Sfântului Cuvios Andrei Rubliov	200
7. Viața Sfântului Dionisie de Glușița	218
8. Viața Sfântului Cuvios Corneliu al Mănăstirii Peșterilor din Pskov	223
9. Viața Sfântului Cuvios Pimen de la Zografu	226
10. Mențiune despre Sfântul Mucenic Anastasie cel Nou din Nauplion	230
11. Viața Sfântului Ierarh Iorest al Transilvaniei	231
12. Mențiune despre Sfântul Iosif Noul Mucenic din Constantinopol	233
13. Două documente rusești privitoare la sfinții iconari	234

Capitolul 1

Cele trei momente dogmatice ale icoanei

Introducere

Existența icoanei, în special a icoanei lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu, ridică o întrebare fundamentală tradiției creștine: se poate realiza un „chip” al lui Dumnezeu? Iar dacă răspunsul este afirmativ, acesta trebuie discutat. Mărturisind că Iisus Nazarineanul este „chipul lui Dumnezeu celui nevăzut” (Col. 1:15)¹, Dumnezeu adevărat și om adevărat, tradiția biblică și eclesială identifică chipul lui Hristos cu chipul lui Dumnezeu. Mai exact, un chip al lui Hristos este un chip al chipului lui Dumnezeu. Chipurile sfinților sau ale evenimentelor, fie din Biblie, fie din istoria Bisericii, fac parte dintr-o categorie diferită deoarece ele înfățișează numai ființe umane. Prin urmare, Biserica a trebuit să-și definească poziția în legătură cu existența acestor două categorii de reprezentări creștine: aceea a bărbaților și femeilor sfinte și aceea a lui Dumnezeu-Omul.

La un moment dat, Biserica a fost obligată să-și formuleze și să-și exprime poziția față de o practică disputată:

¹ Pentru trimiterile scripturistice s-a folosit *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997 cu unele adaptări (n. trad.)

iconografia. Dar cu mult înaintea crizei iconoclaste din secolele al VII-lea și al IX-lea, Biserica deja realiza reprezentări ale lui Hristos, ale sfinților și ale evenimentelor din istoria sfântă, fără a reflecta, totuși, prea serios, din punct de vedere teologic asupra acestei activități. Cu toate acestea, în timpul luptei sângeroase dintre iconoclaști și iconoduli – cei care negau posibilitatea realizării icoanelor și a venerării lor, pe o parte, și cei care susțineau această posibilitate, de cealaltă parte – Biserica Occidentului latin și a Orientului grec au definit prin gânduri și cuvinte omenеști, semnificația acestei practici artistice. Iconoclaștii bizantini au atacat icoanele, mai întâi pe cele ale lui Hristos, iar mai apoi pe cele ale oricărui sfânt, identificându-le cu idolii. Iconodulii au răspuns atacului prin vocile Sfântului Ioan Damaschin, a celui de al II-lea Sinod Ecumenic de la Niceea, a Sfântului Teodor Studitul și cea a lui Nichifor al Constantinopolului, afirmând nu numai posibilitatea dar și necesitatea de a înfățișa chipul lui Dumnezeu-cel-întrupat precum și chipul apropiaților Lui, sfinții. A respinge o astfel de tradiție iconografică era similară cu a ataca inima Evangheliei însăși, și anume Întruparea.

Trăim, chiar și astăzi, *după* și în acea Tradiție controversată dar întărită și afirmată pe parcursul perioadei iconoclaste. Cu toate acestea, pentru a înțelege Tradiția din punct de vedere teologic, trebuie să pătrundem foarte bine sensul a trei momente dogmatice care o marchează. Aceste momente sunt asociate cu trei locuri și date diferite: 1) Muntele Sinai, în jurul anului 1270 î.Hr. – interzicerea oricărei reprezentări a chipului lui Dumnezeu celui nevă-

zut; 2) Nazaret, în jurul anului 4 î.Hr. – trecerea de la imposibilitatea de a-L vedea pe Dumnezeu la prezența Sa văzută în lume; și 3) Niceea, anul 787 – definirea naturii icoanei și venerarea ei. Cei care susțin Tradiția Bisericii referitoare la icoane, cred că Dumnezeu și-a manifestat voința în aceste momente istorice. Revelațiile ce au rezultat din intervențiile divine alcătuiesc, printre altele, fundamentul dogmatic al icoanei. În primul capitol, vom examina aceste trei momente pentru o mai bună înțelegere a icoanei, acea reprezentare ce poartă asupra sa taina.

1. Primul moment dogmatic

Primul moment dogmatic a avut loc pe Muntele Sinai în jurul anului 1270 î.Hr. atunci când Dumnezeu cel nevăzut a interzis orice reprezentare a chipului Său.

Dumnezeu cel nevăzut

Când un grup de refugiați s-a transformat în poporul lui Dumnezeu, Domnul S-a făcut cunoscut lui Moise și lui Israel ca Dumnezeu cel nevăzut prin însăși natura Sa, fără de formă, neputând fi reprezentat prin niciun fel de obiect creat. Este important de menționat că această revelație a luat forma verbală a unei negații. Dumnezeu nu poate fi văzut, El nu are vreo formă. Avem aici piatra de temelie a teologiei negative sau apofatice, care preferă, în mod evident, să vorbească despre Dumnezeu spunând ceea ce El nu este – nevăzut – mai degrabă decât ceea ce este. Nu știm, și nu putem ști, în termeni afirmativi, ce este Dumnezeu în esența Sa, în ființa Sa. Știm ceva despre acțiunile Sale în creație, dar ființa Sa este de nepătruns:

Ps. 17:13 „Și și-a pus întunericul acoperământ, împrejurul Lui cortul Lui, apă întunecoasă în norii văzduhului.”; Ps. 96:2 „Nor și negură împrejurul Lui [...]”.

Este posibil să vorbim despre Dumnezeu în termeni afirmativi, dar în cazul acesta, cuvintele pe care le atribuim Lui au un sens simbolic, figurat: Ps. 22:1, „Domnul mă paște [...]”; II Regi 22: 3,31, „Dumnezeu este stânca mea cea de scăpare, Scutul meu și puterea cea mântuitoare, Adăpostul meu cel tare și scăparea mea!”; „[...] Și scut este El tuturor celor ce nădăjduiesc în El”. Prin imagini specifice, este posibil să evocăm prezența lui Dumnezeu prin semne indirecte: chivotul legământului, un tron, chiar și o mână. Acestea nu sunt reprezentări propriu-zise ale lui Dumnezeu ci, mai degrabă, semne care ne fac să ne gândim la Cel ce este prezent în mod nevăzut. Cu toate acestea, nicio imagine nemijlocită a Lui și niciun cuvânt, nu-L pot exprima și cuprinde pe Dumnezeu.

Descoperirea caracterului nevăzut al lui Dumnezeu se regăsește în cea de-a doua poruncă și ia forme variate în primele cărți ale Bibliei.

1. Ieșirea 20:4-5: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeul tău, sunt un Dumnezeu zelos.”
2. Ieșirea 34:17: „Să nu-ți faci dumnezei turnați.”
3. Leviticul 19:4: „Să nu alergați la idoli și dumnezei turnați să nu vă faceți, că Eu sunt Domnul Dumnezeul vostru.”
4. Leviticul 26:1: „Să nu vă faceți idoli, nici chipuri cioplite; nici stâlpi să nu vă ridicați; nici pie-

tre cu chipuri cioplite cu dalta să nu vă așezați în pământul vostru, ca să vă închinați la ele, că Eu sunt Domnul Dumnezeuul vostru."

5. Deuteronomul 4:15-18: *"Țineți dar bine minte că în ziua aceea, când Domnul v-a grăit din mijlocul focului, de pe muntele Horeb, n-ați văzut niciun chip. Să nu greșiți dar și să nu vă faceți chipuri cioplite, sau închipuiri ale vreunui idol, care să înfățișeze bărbat sau femeie, Sau închipuirea vreunui dobitoc de pe pământ, sau închipuirea vreunei păsări ce zboară sub cer, Sau închipuirea vreunei jivine, ce se târăște pe pământ, sau închipuirea vreunui pește din apă, de sub pământ."*

Două tipuri de idoli

Într-o lume în care toate zeitățile au devenit vizibile prin reprezentări materiale, sculptate sau pictate, Dumnezeuul lui Israel a proclamat că El era cu totul altul decât dumnezeii neamurilor – acei zei mincinoși, închipuiți – și că El era cu totul diferit de aceștia. Căutând să se diferențieze de dumnezeii mincinoși ai neamurilor, Dumnezeu a blocat drumul care a condus la greșeala omenească de a încerca să realizeze chipul Lui în care – în mod greșit – oamenii încercau să îl „vadă” pe El (sau să creadă că L-au văzut). Dumnezeu a interzis poporului Său chiar și încercarea de a-I reda chipul. Dumnezeu nu a oprit facearea propriu-zisă a chipului Său – acest lucru ar fi fost oricum imposibil: Isaia 40:18, *„Cu cine veți asemena voi pe Cel Preaputernic și unde veți găsi altul asemenea Lui?”*. El a interzis, mai degrabă, încercările în această direcție. Încercând să-L asemene pe Dumnezeuul lui Israel unui lucru făcut ar însemna deja o blasfemie, iar reprezentarea materială care rezultă dintr-o astfel de activitate artistică nu

ar fi nimic altceva decât un idol. Avem, prin urmare, prima definiție a idolului: o reprezentare materială a Dumnezeului lui Israel.

Pe de altă parte, există, un al doilea tip de idoli: o reprezentare materială a unei ființe ce îndrăznește să ia locul unic și păstrat cu zel de Dumnezeu lui Israel. Popoului lui Israel îi este cu desăvârșire interzis să îi recunoască pe acești falși dumnezei și chipurile lor sau să îi venereze din moment ce au îndrăzneala să conteste tronul Domnului Dumnezeu. Unicul Dumnezeu Creator, Cel care l-a chemat pe Avraam și a făcut legământul cu Moise și Israel, cere credincioșie totală poporului Său. Reprezentări ale divinităților păgâne proclamă înaintea lui Dumnezeu două minciuni insultătoare și intolerabile: 1) există alți dumnezei în afară de Dumnezeu lui Avraam, Isaac și Iacob; și 2) există reprezentări materiale care Îl pot face văzut, care Îl pot arăta într-o formă creată. Poporul lui Dumnezeu trebuie să respingă întotdeauna chipurile materiale idolatre.

O atitudine idolatră

A doua poruncă interzice lui Israel nu numai crearea unor reprezentări idolatre, dar și venerarea lor. Numai Dumnezeu poate fi adorat (*latreia*). Orice obiect creat care este venerat, fie că este vorba despre un chip sau nu – Soarele, de exemplu – devine, în mod automat, un idol, iar cei care îl venerază atrag mânia lui Dumnezeu. Textele biblice vorbesc despre rugăciunile către acești dumnezei, despre îngenucherea în fața lor ca manifestare greșită a adorării. Alte gesturi corporale, dar și cuvinte, pot exprima, la rândul lor, idolatria. Prin urmare, două lucruri sunt

suficiente pentru ca cineva să se facă vinovat de idolatrie, păcatul capital împotriva lui Dumnezeu: 1) un gest sau o atitudine care exprimă adorarea, și 2) un chip ce se pretinde a fi al lui Dumnezeu sau al unei zeități păgâne.

Nimeni nu ar încălca legea lui Dumnezeu prin simpla apropiere de un idol (a se vedea Sf. Pavel în Atena) sau prin exprimarea anumitor gesturi față de diverse obiecte sau persoane (a se vedea Facerea 49:8 unde Iacov își binecuvântează fiii și spune: „*Iudo, pe tine te vor lăuda frații tăi [...] închina-se-vor ție feciorii tatălui tău.*”). Observăm că scopul principal al celei de-a doua porunci este acesta: de a proteja adorarea lui Dumnezeu cel nevăzut prin interzicerea unei atitudini psihologice exprimată prin cuvinte sau gesturi trupești față de o reprezentare materială a lui Dumnezeu sau a unei divinități păgâne.

Chiar dacă revelarea Dumnezeului lui Israel, în mod esențial nevăzut, și interzicerea reprezentărilor idolatre alcătuiesc, încă de la început, fundamentul experienței biblice a lui Dumnezeu, poporului lui Israel i-a luat ceva timp și a fost nevoit să treacă prin numeroase probe înainte de a abandona zeii făcuți de mâini omenești și de a se încrede numai în Cel ce S-a arătat pe Muntele Sinai. Se pare că Israel a ascultat „în sfârșit” cu credință prima parte a poruncii, aceea de a nu făuri chipul lui Dumnezeu. Israeliții nu au încercat niciodată să facă imposibilul: să-L forțeze pe Dumnezeu să străbată prăpastia dintre văzut și nevăzut și să Îl zugrăvească în chip material. Biblia nu vorbește despre o astfel de încălcare, iar arheologii nu au găsit niciodată o imagine care ar putea fi bănuită că L-ar reprezenta pe Dumnezeul lui Israel.